

Buzás Gergely

A visegrádi királyi palota kerti kútja

Nyomtatott kiadás:

Buzás Gergely: A visegrádi királyi palota kerti kútja. in: Testis temporum, vita memoriae, Ünnepi tanulmányok Pálóczy Horváth András 65. születésnapjára. Studia Caroliensia 2006 3-4., 279-293.

2012

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

A visegrádi királyi palota Zsigmond-király korában kiépült vízvezeték rendszere és az ehhez kapcsolódó számos díszkút egyedülálló emlékegyüttes. A Zsigmond-korból összesen négy díszkútról van tudomásunk. Ezek körül kettőt: a díszudvar és a keleti felső kert kútját Szakál Ernő rekonstruálta,¹ egy falikút a palota utcai homlokzatán került elő 1972-73-ban.² A negyedik kút alapozására a kertben bukkant rá Héjj Miklós, felmenő részeinek darabjai azonban teljesen szétszóródtak a palota területén. Az egyik legfontosabb töredék egy hatszögletű fiálélábazat volt.³ Ennek összetartozására egyes vörösmárvány, hatkaréjos kúttal töredékekkel már Szakál Ernő felfigyelt a többi kút rekonstrukciós munkálatai során.⁴ Az ő figyelemfelhívása alapján kezdtük meg a gótikus vörösmárvány kút töredékeinek szisztematikus kiválogatását a Mátyás Király Múzeum kőtárában őrzött, jobbra ismeretlen lelőhelyű vörösmárvány töredékanyagból, a Herkules-kút rekonstrukciós munkálataival párhuzamosan. Munkánkat a szerencse is segítette, ugyanis 2001-ben előkerült a palota területén,⁵ egy Szapolyai János-kori terrazzokészítő műhely hulladékából a kút egyik kulcsdarabja: az alsó fiálé sisaktöredéke.

1 Szakál Ernő: A visegrádi Anjou-kori királyi palota gótikus kútházának rekonstrukciója. In: Magyar Műemlékvédelem IV. Budapest, 1969. 159-186. p.; *Szakál Ernő: A visegrádi királyi palota Anjou-kori falikútjának rekonstrukciója*, Magyar Műemlékvédelem VI. Budapest, 1972. 345-372. p.

2 Héjj Miklós: Ausgrabungsbericht über die Erschliessung des königlichen Wohnpalastes zu Visegrád - Nord- und Donauflügelsektor. In: *Folia Archeologica* 26. 1975. 191-197. p. 192, 196. p.; *Buzás Gergely - Lövei Pál: A visegrádi királyi palota északnyugati épülete és az utcai homlokzat zárt erkélye*. Visegrád Régészeti Monográfiái 4., Visegrád, 2001. 7, 16. p., 7, 8, 23. képek

3 Marosi Ernő - Tóth Melinda - Varga Livia (szerk.): *Művészet I. Lajos király korában 1342-1382*, katalógus, Székesfehérvár 1982., 228. o. kat. 120., 36. tábla. Marosi Ernő leírása több pontos téves: a fiálé nem nyolszögű, hanem hatszögű, az alsó tagozat nem rézsüs lábazat, hanem rézsüs párkány, a fiálé oldalait díszítő tükrök alsó kerete nem íves, hanem egyenes, rézsüs profilú, a fiálétöredék hátán látható vájat nem „szerkezeti vázelem befogadására” szolgál, hanem a vízvezetékcső számára alakították ki.

4 Szakál Ernő szíves szóbeli közlése.

5 A palotakápolna támfala alatt, a kápolnateraszra vezető díszlépcsőtől délre.

A töredékek alapján megismert, viszonylag kis-méretű, vörösmárvány díszkút rekonstrukcióját a kerti kútalap újbóli feltárása, értelmezése és datálása tette lehetővé.⁶ A kert feltárása és helyreállítása során, a kert építészeti egységének visszaállítása érdekében vált indokolttá a kút rekonstrukciója, amely egykor a palotakert központi motívuma volt.⁷

Kutatástörténet

Héjj Miklós 1951. május 4-én, kerítésoszlopok állítása során bukkant rá a visegrádi palotakert közepén állt szökőkút alapozására, amelyet május 10-ig egy 4 x 4 m-es szelvényvel fel is tárt. Megfigyelte, hogy a kör alakú alapozáson belül egy másik, kisebb kör alakú felület van téglával kirakva. Az alapozást barna agyag fedte, a körzetében XVII-XVIII. századi kerámia került elő. Az alapozást, a benne talált vízvezeték-köcsatornák miatt vízemelő szerkezet részének gondolták.⁸

1952. október 11-én Héjj Miklós, a palota északi kis sziklaudvarában, az északkeleti palota fala mellett, az udvar délkeleti részén, a palota pusztulási rétegében (2d. réteg) rábukkant egy a kút hatszögű, vörösmárvány fiálélábazatára, egy vízkőlerakódást mutató kúttal töredékre és egy vörösmárvány mérmű orrtagjára.⁹

Az 1950-es években végzett műemléki helyreállítások során bukkanhattak rá a kútlépcső több kövére, amelyeket a kert délkeleti sarkában álló, Mátyás-kori terasz támfalának felfalazásába mindjárt be is falaztak.¹⁰

6 A kert feltárását Pálóczy Horváth András vezette, Szőke Mátyás és Buzás Gergely közreműködésével.

7 A kert rekonstrukciója 2002-ben Szikra Éva (ÁMRK) tervei szerint épült meg. A kút rekonstrukciója 2003-ban, Szőnyi Endre kőszobrász restaurátor modelljei alapján a Fáskeri és Társa Bt. Kivitelezésében készült el. A vízgépészetet a Ganz-Hydro Kft. készítette.

8 A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete. Szerk.: Buzás Gergely. Visegrád Régészeti Monográfiái 1. Visegrád, 1994. 18. p.; *Dercsényi Dezső - Héjj Miklós: Visegrád*. In: Pest megye műemlékei II., Budapest 1958. 396-480. p. 434. p., 567. kép.

9 *A visegrádi királyi palota*, 1994. 26. p.

10 A faragványok a kert támfal helyreállítása során 2001-ben kerültek újra elő, az 1950-es években készült falazatból.

Az 1980-as évek közepén a palotakert északnyugati részén végzett gépi földmunka során ráakadtak a kert ásott kútjára. Ebből került elő a kútlépcső két további eleme.¹¹

2001-ben a palota alsó fogadóudvarának közepén, az udvar keleti felében nyitott 2001/3-as szelvényben, középkor végi – feltehetően Szapolyai János korából származó habarcsos téglatormelék-rétegben találtunk rá a kút alsó fiálájának sisaktöredékére. A réteg valószínűleg terrazzo készítésekor keletkezett.¹²

A kút maradványai

Kútalapozás

A kör alakú, vegyes falazatú alapozás belső részén téglából rakott talpazat figyelhető meg, amelyet faragott kövek elhelyezésére alakítottak ki. Az alapozáson belül, azzal egybefalazva andezittufából faragott vízvezeték-csatornák kerültek elő. Egy egyenes csatornaszakasz a keleti oldalon egy nagyobb kőlaphoz vezet, amely az alapozás közepén helyezkedik el. A kőlapon átfut a vízvezeték U metszetű hornya, tőle délre pedig egy körszelet alakú hasonló bemélyedés helyezkedik el, amely a csatornaátmérővel azonos nyílással van kivezelve nyugat felé. Nyugatra a következő kőelem egy téglalap alakú mélyedéssel kezdődik, amelybe belevezet a középső kő mindkét csatornanyílása. A téglalap alakú mélyedés nyugat felé egy keskenyebb U metszetű, csatornában folytatódik. A csatorna-rendszer keletről nyugat felé enyhén lejt.

Ezen nyomok alapján rekonstruálható a kút vízvezetékrendszerének működése. A kelet felől, a köcsatornába helyezve beérkező vízvezeték a második kő közepén egy fordított T alakú csőidomon haladt át, majd a harmadik kő téglalap alakú bemélyedésében elhelyezett zsilipszerkezetbe érkezett. A zsilipszerkezet egy Y alakú vezetékét képezte, ahol az Y két szára közül az egyiket, vagy a másikat mindig egy tolóretesz zárta le. Amikor a kutat meg akarták indítani az Y északi bemeneti csövét zárták le.

¹¹ Szőke Mátyás megfigyelése.

¹² Szőke Mátyás – Buzás Gergely: Visegrád, királyi palota. Az alsó fogadóudvar feltárása. Összefoglaló jelentések a 2001. év helyszíni műemléki kutatásairól. In: Műemlékvédelmi Szemle 2002/2. 167-168. p.

1. A kútalapozás vízvezetékcsatornái (fotó: Vajda József)

Így a vízvezetékben érkező víz a második kőben lévő T idom fölfelé vezető szárába áramlott. A kúttárból a kútpillérbe levezetett elfolyó vizet a középső kőelem körszelet alakú medencéje gyűjtötte össze, és onnan az Y alakú zsilip megnyitott déli csatornáján át a kivezető csatornaszakaszba ömlött. Amikor el akarták zárni a kutat, a zsilipszerkezet északi csatornáját nyitották ki, és déli csatornáját zárták el, így a bevezető csatornán érkező víz akadálytalanul továbbfolyt a T alakú csőelem vízszintes szárain, és nem töltötte fel a kút belső csőrendszerét.

A többszöri feltárás során a kútalapozás erősen sérült, a faragottkő talpazat elhelyezésére szolgáló tégláknak csak egy részét találtuk meg már a második feltárás során. A kert tereprendezése közben a földmunkagép kimozdította eredeti helyéről a csatornaköveket, és a harmadik kő külső felét le is törte. Ezek kiegészítésére és pontosan eredeti helyzetükbe való visszahelye-

zésére a feltáráskor készített részletes műszeres geodéziai felmérés nyújtott lehetőséget.¹³

Kúttalapat

A talapat faragványaiból öt köelem maradt fenn. Ezek anyaga andezit, illetve andezittufa. Ezek trapéz alakú, lapos lépcsőfokok. Közülük háromnak a szélesebb oldala domború, íves felületű. Az egyik íves elem alján bevéssett, lapos, enyhén lejtő felületű köillesztési fészkek figyelhetők meg. Az íves elemek alapján pontosan meghatározható volt a kerek talapat átmérője. Ez egybevágott az alapozás méreteivel. A bevéssett illesztési fészkekkel ellátott kő helyét pontosan meg lehet határozni, a beérkező csatorna felett, ugyanis itt a lejtősen elhelyezett csatorna teteje olyan magasan van, hogy belemetszett a vízszintesen elhelyezett talapat aljába. Ez egyben azt is jelenti, hogy a talapat funkciója az volt, hogy vízszintes felületet hozzon létre a kútépítmény alatt. A talapat ennek megfelelően a keleti oldalon nem is emelkedhetett a járószint fölé, lépcsőként legfeljebb a mélyebb fekvésű nyugati oldalon jelenhetett meg. A talapat eredeti kövei közül a három íves oldalú a külső, a másik két trapéz alakú a belső gyűrűben helyezkedett el, de az öt elem közül egy pár sincs amely összetartozhatott volna. A meglévő elemek nagy száma alapján azonban már pontosan meg tudjuk határozni a kört alkotó cikkelyek számát és méretét. Összesen 12, szabálytalan cikkelyből állhatott a talapat, amelynek minden cikkelye két - egy külső és egy belső - elemből állt össze. A két fennmaradt belső elem felső felületének belső felén fehér, meszes habarcsnyomok figyelhetők meg, amelyek a felső kútlépcső illesztőhabarcsából maradtak meg.

A talapat íves elemei közül kettő a kert ásott kútjának betöltéséből került elő, a másik három elem pedig feltehetően a kútalapozás környékén, majd az 1950-es években befalazták őket a kútalapozás mellett álló kerti terasz támfalába.

Kútlépcső

A kútlépcsőnek nem maradtak eredeti kőelemei. Átmérője a kúttalapat két belső kövén

megfigyelhető eredeti habarcsnyomok alapján rekonstruálható.

Pillér

A vörösmárvány kútpillérnek egy kettétört, ismeretlen lelőhelyű sarok-töredékét tudtuk azonosítani a Mátyás Király Múzeum kőtárában. A darabon mérhető volt a 12 szög külső szöge, és megmaradt egy függőleges fuga is, amely oldalfelezőben helyezkedhetett el, így segítségével meghatározható volt a pillér oldal szélessége is. A töredéken megmaradt a lábazati párkány felső részének csonkja is: egy függőleges lemeztag, alatta pedig egy pálcatagra utaló csonk.

A kőtöredék függőleges illesztési felülete nem sugárirányú, ami arra vall, hogy a körteg négy, forgóban elhelyezett, egyforma kőelemből állt, amelyek középen egy négyzetes alaprajzú magot fogtak körül. Ez a kőkiosztási forma általánosan elterjedt volt a középkori pillérfalazásoknál, abból a célból alkalmazták, hogy a következő körteget az ellenkező irányban forgatva, kötésbe tudják elhelyezni a kőelemeket. Emiatt feltételezhetjük, hogy a kútpillér két körtegből állt.

2. Az alsó kútfialé lábazati töredéke (fotó: Szőnyi Endre)

¹³ Az alapozás felmérését Vajda József végezte el.

Kúttál

A kúttálnak három ismeretlen lelőhelyű töredékét tudtuk azonosítani: egy alj, egy oldal és egy peremtöredéket. A tál metszete igen közel áll a királyi palota struccos falikútjának tálprofiljához, csupán méretkülönbségek választják el tőle. A peremtöredéken figyelhető meg és mérhető is, hogy a tál hatkaréjos volt, illetve a karéjok ívei is kiserkeszthetőek. A három töredék együtt pontosan kirajzolja a tál profilját. Az aljtöredéken megfigyelhető, hogy a tál vízszintes alját, felfekvési felületét durvított felülettel munkálták meg. Ez a felfekvési felület pontosan kijelöli a tál helyét és az irányát a kútpilléren.

Alsó fiálé

A fiálénak két töredéke került elő, mindkettő lelőhelye ismert. A lábazattöredék a királyi palota északkeleti épületének kis sziklaudvarából, a palota pusztulási rétegéből, a sisaktöredék az alsó fogadóudvaron, a kápolnaterasz előtt, egy 1526 utáni terrazzokészítő műhely törmelékanyagából került elő. A hatszögletű fiálé csúcsíves, mérműves mezőkkel tagolt oldalait a sarkokon pálcátágok keretelik. A pálcátágok homorlatos profilú lábazatból, ez pedig kanellurozott oldalú dobból indul. A fiálét és a pálcátág lábazatokat vízvetős tetejű, rézsűbe metszett homorlattal profilált övpárkány öleli körül a kő alsó szélén. A sisak alatt, a csúcsívben záródó mérműves tükrök felett, a keretező pálcátágok vízszintes irányba fordulva képezik a fiálé párkányát. E fölött indul a sisak, sarkain kúszólevelekkel. A fiálétörzsszel egybefaragott szakaszon egy kúszólevél helyezkedett el. A sisak indítása a kövön gyakorlatilag függőleges, ami arra vall, hogy a sisak nem a szokványos gúla alakú volt.

A lábazaton fennmaradt az alsó és a függőleges oldalsó illesztési felület is. Ennek alapján tudjuk, hogy a fiálét két félelemből illesztették össze. Ezeket az elemeket alul két vaskapocscsal fogták össze. Középen a vízvezetékcső kerek vályúja futott végig. Mindkét fiáléfelet egy-egy nagy és két-két kis, függőleges csapal rögzítették a kúttálhoz. A csapok beragasztására használt ólmot – a szokásos kőfaragógyakorlattól eltérően – nem az alsó köelembe mélyített beöntőcsatornán keresztül öntötték

be a csapok mellé, hanem a felső köelembe: azaz a fiálélábazatba befűrt lyukon át csorgatták be a nagy csapok mellé, majd onnan a fiálé alsó illesztési felületébe mélyített csatornákon át juttatták el a kis csapokba. Ezt a különleges eljárást az magyarázza, hogy a kúttálat nem akarták megfűzni, nehogy a víz a furaton át az ólom mellett bejusson a vascsapokhoz, azok korrózióját okozva.

Vízköpő

A kút vízköpőjéből két nagyobb töredék maradt fenn. Az egyik a kő alsó, a másik a felső feleből. Ezek tanúsága szerint a hatkaréjos alaprajzú kő alul egy erősen kihajló homorlattal indult, amely a fiálésisak folytatása volt. A homorlat aljába a sarkokon négyzetes, illetve azokkal érintkezve a karéjok íveit követő félköríves illesztési fészkek vannak bevésve. Ezek feltehetően valamilyen más színű kőből készült, függő pártadisz beillesztésére szolgáltak. A fészkek után a profil félkörtetagban végződik. A félkörtetag függőleges orrlemeze feletti lehasadt felület, arra utal, hogy itt feltehetően egy párkány helyezkedett el. Ennek felső vízszintes lezáró tagozatának csonkja figyelhető már csak meg. A párkány felett pártasor helyezkedik el. A fennmaradt töredéken egy pártafok és egy lőrés méretei meghatározhatóak. Ezek alapján kiserkeszthető a pártázat kiosztása. A lőrések alja kifelé lejtő rézsű, a pártafokok fedése párkányról induló, kifelé és befelé is lejtő rézsű.

A vízköpő felső felülete, a pártafokok mögött két lépcsőben ki van mélyítve. A felső, 2,5 cm mély lépcső lesarkított hatszög alaprajzot ad ki. Az alsó lépcső íves, laposan behomorodó oldalú, csillag alakú medence, amelynek szárai a hatkaréj sarkaiba futnak ki, és körmetszetű furatokban végződnek. Ezekben helyezkedhetek el a vízköpők.

Felső fiálé

A felső fiálé méretére a vízköpő felső illesztési felületébe bemélyített lesarkított hatszög alakú fészkekből következtethetünk. Ez a méret az alsó fiálénál nagyobb, és ahhoz képest 15 fokkal elforgatva helyezkedik el. A vízköpő fészkebe illeszkeztetett bele a felső fiálé bázisa, amelyet feltehetően az alsó fiáléra emlékeztető módon

párkányt zárt le. Feltehetően ehhez az elemhez tartozik egy ismeretlen lelőhelyű vörösmárvány párkánytöredék. A fiálé többi eleme nem került elő.

A kút méretezése

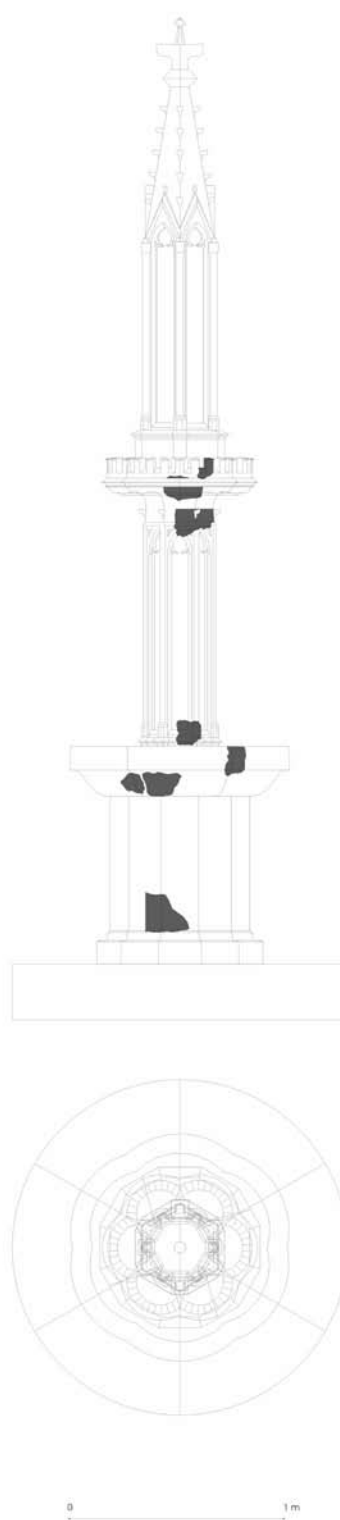
A középkori fiálászerkezeték méretezése a ránk maradt források egybehangzó állítása szerint a fiálék alaprajzi méretéből indul ki.¹⁴ Ez az alpméret a visegrádi fiálékút esetében is megállapítható a lábazat és a sisaktöredék segítségével. A pontosan kiszerezhető fiáléalaprajz átmérője 31,26 cm, ami pontosan egyezik a magyar királyi láb méretének.¹⁵

A kút felső fiáléalapzatának a vízköpő rétegen meglévő fészket befoglaló hatszög az alaphatszögnek a kvadratura-szerkesztéshez hasonlóan, elforgatással történő növelése során a harmadik lépésben létrejövő hatszög.

A vízköpő pontosan kiszerezhető alaprajza szintén az 1 lábas egységen alapul. Hat egymás érintőjébe szerkesztett 1 lábas átmérőjű körre épül. Ezek az érintőkörök úgy szerkeszthetők, hogy az alaphatszög sarkaiba helyezik a középpontjukat.

A kúttól meglévő peremtöredéke alapján kiszerezhető alaprajza szintén hatkaréjos. A karéjak középpontjai szintén egy 1 lábas átmérőjű hatszög sarkaiból szerkeszthetők. Mivel a vízköpőből a karéjak között sarokból folyt ki a víz, ezért a tálnál ebben a tengelyben a kiöblösödéseknek kellett elhelyezkedniük, így szerkesztési alaphatszöge a fiálé hatszögének 30 fokkal elforgatott párja. A tál karéjainak átmérőjét úgy tűnik a szerkesztési körök összemetsződései határozzák meg: az egymással szemben lévő karéjak körívei a vízköpő köríveinek legnagyobb kiülésű pontján metszik egymást. Ez a teljes tálnak megközelítőleg 40 hüvelykes szélességet ad ki.

A jelek szerint a hüvelykekben való számolás fontos eleme lehetett a kút szerkesztési rendszerének. A kútpillér kiszerezhető átmérője

14 Roland Recht: Les „traites pratiques d'architecture gothique. In: Les batisseurs des cathedrales gothiques. Szerk: Roland Recht. Strasbourg, 1989. 279-285. p. 280-281. p.

15 Bogdán István: Magyarországi hossz és földmértékek a XVI. század végéig. Budapest, 1978. 79. p.

3. A kút rekonstrukciós rajza, az eredeti töredékek helyének jelölésével (rajz: Bizás Gergely)

4. A kút rekonstrukciós másolata a visegrádi palota kertjében (fotó: Buzás Gergely)

26 hüvelyknek, a töredékeken mérhető egyetlen magassági méret: a kúttól magassága, pedig 9 hüvelyknek felel meg.

A kút művészettörténeti jelentősége

A középkori szabadon álló csörgókutak három fő típusra oszthatóak: medencés, tálás, illetve medencével és tállal egyaránt rendelkező kutakra. Ezek a típusok mind antik eredetűek. A visegrádi kút a tálás típusba tartozik. A tálás kutaknak számos római emléke maradt fenn. Ezek általában kerteket díszítő kis kutak voltak. A kerek kúttól oszlopon vagy baluszteren állt, vízköpő nélkül, vagy vízköpő kútszoborral. Az e csoportba sorolható, a XIII. századtól fennmaradt középkori kutak általában öblös, inkább medencének tekinthető, széles lábazon álló tállal készültek, mint például a heiligenkreutzi cisztercita kolostor kútja, vagy a goslari Marktbrunnen.¹⁶ A gótika idején jelent meg a

¹⁶ Die Wasserordnung im Mittelalter. Gesichte der Wasserordnung 4. Verlag Philipp von Zabern, Mainz am

tál fölé emelkedő középpilléren a vízköpő felett elhelyezett tornyocska vagy fiálé. Ennek a formának egyik első ismert emléke a malbrunni cisztercita kolostor kéttálas bronzkútja. Ezt 1878-ban helyezték el a kerengő kútházában, eredetileg a szabadban állt. A mai alsó kőtálya a XIX. században készült. A kút kerek tálljait oszlopok tartják.¹⁷ A középső fiálét néhány kútnál egyszerűbb kúpos oromzat helyettesíti.

A nagyobb számban fennmaradt medencés kutak vízköpő pillére hasonló változatokat mutat. Ilyen szerkezetű a XIII-XVI. századból származó legtöbb viterboi csörgőkút. A viterboi kutak tipikus megoldása a pilléren elhelyezett vízköpő-fejek és a fölöttük emelkedő kúpos oromzat. Feltehetően e kúttípus fiálés változatoként készült a budai várból, a Zsigmond-kori szoborlelettel együtt előkerült kút. A szobrok lelőhelyén a kút nyolcszögletű pillérét találták meg, amelyhez illeszteni lehetett azt a vízköpő-reteget, amely még a XIX. században a várlejtőn, feltehetően egy mészegető műhely mellett került elő. A nyolcszögű pilléren négy vízköpő-fejet faragtak ki, felettük pedig egy négyszögletű fiálé emelkedik.¹⁸ A medencés-fiálés kúttípusnak több XV-XVI. századi emléke maradt fenn, például Freiburg, Urach piactéri kútjai, és számtalan ábrázolását ismerjük, többek között kertek kútjaiként is.¹⁹ E kúttípusnak volt olyan változata is, ahol a fiálét kerek, tagolt pillér helyettesítette, amely gömböt, vagy szobrot tar-

Rhein 1991. Abb. 55-56.

¹⁷ Peter R. Anstett: Maulbronn Monastery. Deutscher Kunstverlag, Munich, Berlin 1992. 50.

¹⁸ Zolnay László: Az 1967-75. évi budavári ásatásokról s az itt talált gótikus szoborcsoportról. Budapest Régiségei XXIV. 3. Budapest 1977. 77-81.

¹⁹ Egy 1435-ös *Speculum Humanis Salvationis* kiadás *Hortus Conclusus* metszetén (Medieval Gardens. Előszó: Catherine Childs Paterson, 1924, reprint London 1966. Fig.10.); egy XVI. századi flamand kézirat áprilisi ábrázoló miniatúráján (British Library, Add. MS 24098. f.21b.); Máriát a *Hortus Conclusus*-ban ábrázoló, Jean Bellegambe műhelyéből származó oltárképen (Douai, Musée de la Chartreuse); Szt. Ágoston: *De civitate dei* című művének egy 1475-86 körül dél-németalföldi mester által illusztrált kéziratának egyik miniatúráján (Utrecht, Egyetemi Könyvtár MS Tiele 42. f.11v).

5. *Kút Conrad Kyser Bellifortisának Csehországban készült Göttingeni kéziratából (1402-1405)*

tott.²⁰ A reneszánsz idején ez a változat teljesen ki is szorította a fiálésat.²¹

A visegrádi kerti kút legközelebbi formai előzménye is egy medencés kút: az 1279-ből származó viterbói Fontana Grande.²² A görögkereszt formájú medence felett oszlop emelkedik, amelynek nyolcszögű fejlemezéről négykaréjos kúttál indul. Ennek közepén kisebb oszlop egy 45°-al elforgatott négykaréjos vízköpőt tart, amelynek sarkaiban helyezkednek el a vízköpőfejek. A vízköpőt egy fiálé koronázza.

20 A *Liber Humane Salvationis* 1395 körüli német kéziratában, Bathseba fürdőjét ábrázoló miniatúrán (British Library, Add. MS 38119. f.1v.); Yan van Eyck genti oltárának Bárany Imádása képén (1425-1429); egy 1461-es, Pryamis és Thisbe történetét ábrázoló miniatúrán (Brüsszel, Bibliothèque Royale MS 9392. f.41v.)

21 E reneszánsz kutakról bővebben lásd: Buzás Gergely: Giovanni Dalmata Herkules-kútja a visegrádi királyi palotában. Budapest-Visegrád 2001. 66-67.

22 John White: *Art and Architecture in Italy 1250-1400*. Pelican History of Art. Yale University Press, New Haven, London 1993. 89.

A visegrádi kerti kút azonban nem rendelkezik medencével, hanem a tálás-fiálás típus képviselője. E medence nélküli kúttípusnak a gótika korából kevés emlékét ismerjük. Egyik fennmaradt példája a freiburgi münster 1511-ben készített kétszintes kútja, amely a szentélykörüljáróban, a főoltár mögött, a szentélykorlátnak nekiépítve helyezkedik el. A faágdíszes, nyolcágú csillagot formázó talapzat felett félnyolcszögű tál van, amelynek közepéből nyolcszögletű fiálé emelkedik ki. Ez tartja a második tálát, amelyből újabb, szintén nyolcszögletű, de karcsúbb fiálé nő ki, amely fölül négyszögűvé változik. Sisak helyett egy Madonnaszobor van a csúcán. A vízköpőfejek mindkét fiálé oldalán és a felső kúttálon is megtalálhatóak.²³

Míg fennálló emlékei e kúttípusnak alig vannak, ábrázolásai igen nagy számban maradtak fenn. Ennek oka, hogy ezek a kutak jobbra kertekben álltak, és míg maguk a kertek, filigrán díszkútjaikkal fokozottan ki voltak téve az idő pusztításainak, ugyanakkor a kert és kútja a középkori művészet egyik legkedveltebb ábrázolási témája volt. A visegrádi kút szempontjából az egyik legfontosabb ábrázolás Conrad Keyser 1402-1405 között készült *Bellifortis* című művének XV. század eleji, Csehországban készített, ma Göttingenben őrzött kéziratában lévő illusztrációja.²⁴ A karcsú pilléren álló kút négykaréjos tálja felett egy újabb karcsú pillér szélesebb fiálét tart, amely alól nyúlnak ki a vízköpő csövek.

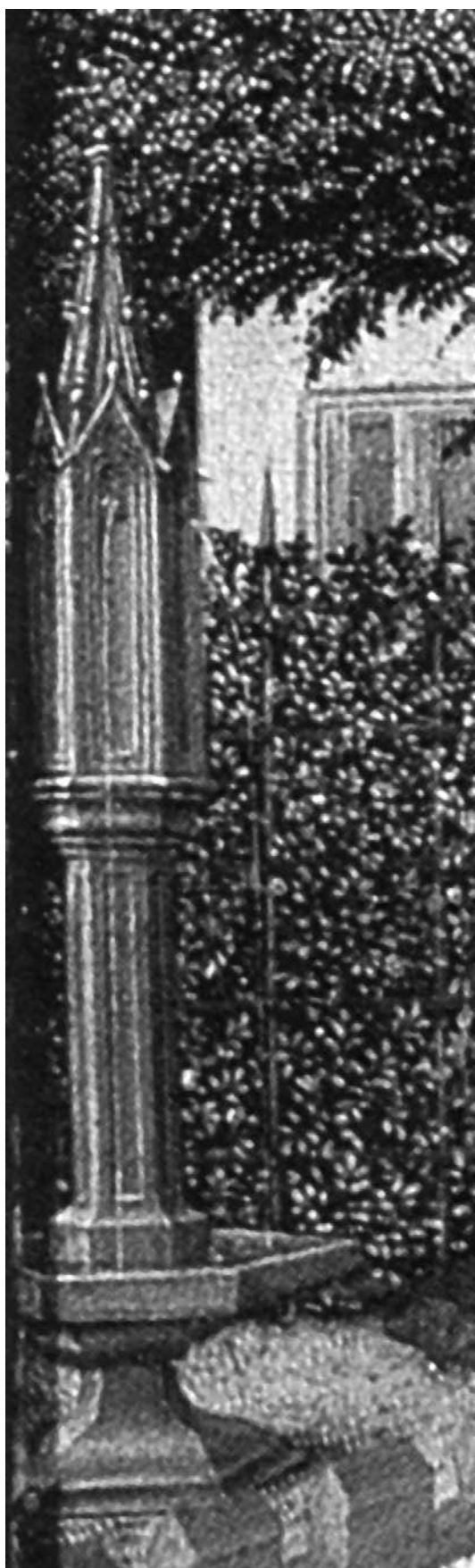
Hasonló kút látható az 1490-ben készült, Lisszabonban őrzött, Szt. Katalin Misztikus Eljegyzése oltáron.²⁵ A kép jobb szélén látható kertrészletben egy kút emelkedik, amelynek tálja felett sokszögű fiálé emelkedik. Ez egy konzolosan kiülő párkányszerű réteget tart, amely felett szélesebb felső fiálé magasodik.

A középkori ábrázolások másik csoportján kerek kúttálat és a közepéből kiemelkedő négyszögletes fiálét mutat, ahol a vízköpők

23 Werner Körte: *Das Freiburger Münster*. Königstein im Taunus é.n. 26.

24 Konrad Keyser (1366-1405) eichstätti orvos részt vett Zsigmond nikápolyi hadjáratában, később Zsigmond bátyja, Vencel cseh király pártfogoltja lett, 1402-ben Zsigmond internáltatta. Művét ekkor írta. (Veszprémy László: *Illusztrált technikai és haditechnikai kéziratok Zsigmond korában*. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387-1437*. Szerk.: Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde, Budapest 1987. 212-225., 44. kép)

25 'Virgo inter Virgines' Mester, Museu Nacional de Arte Antiga, Lisbon (John Harvey: *Medieval Gardens*. B. T. Batsford Ltd London 1981. 44. kép.)

6. 'Virgo inter Virgines' Mester: Szt. Katalin Misztikus Eljegyzése oltár részlete (Museu Nacional de Arte Antiga, Lisszabon, Sylvia Landsberg nyomán)

a fiálé oldalán kaptak helyet. Ilyen a *Hystori der hohen lieb florio und von seiner lieben Biancaffore* című, 1500-ban Metzben megjelent mű, kertet ábrázoló metszete,²⁶ Leopoldus de Saxonia: *Leven Jhesu Christ* című, 1503-ban Antwerpenben megjelent művének édenkertet ábrázoló metszete²⁷ vagy az ezt másoló, szintén Antwerpenben, 1512-ben megjelent *Vita Christi* édenkert illusztrációja.²⁸ Különleges változat egy XV. század végi, kertet ábrázoló metszet háromtálas, fölül vízköpővel és azt koronázó fiáléval ellátott, kehelytalp szerű talapzaton emelkedő díszkút.²⁹

A tálas kerti kutaknak a középkorban létezett egy másik típusa is. Ezeknél a tál felett nem fiálé, hanem egy szobrot vagy gömböt tartó pillér emelkedett. Ilyen bronzkút látható Jan van Eyck, 1439-ben szignált Szökőkutas Madonnáján.³⁰ A kerek pilléren álló kerek kúttal felett kisebb összetett kerek oszlop egy gerezdes vízköpögömböt tart, amelyen egy oroszlán szobra ül. Hasonló, valószínűleg szintén bronz kút ábrázolása található a *Roman de Renaud de Montauban* 1475 körül készült kéziratában. Maugis és a szép Oriande kertbéli találkozásának jelenetén ábrázolt kút tagolt, oszlopszerű pillérének tetején egy kis szobor áll.³¹ Az 1500 körül készült Suth Kensington kárpiton, Zsuzsanna és a vének jelenetének kerti kútján a négykaréjos tál felett kerek oszlop emelkedik, fejezetén vízköpő rozettákkal. A tetejét koronaszerű

26 Medieval Gardens. Előszó: Catherine Childs Paterson, 1924, reprint London 1966. Fig. 113.

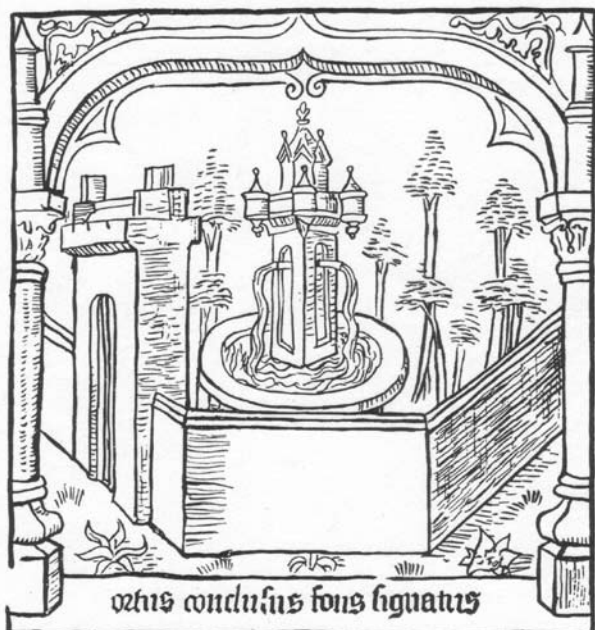
27 Medieval Gardens. Előszó: Catherine Childs Paterson, 1924, reprint London 1966. Fig. 116.

28 Medieval Gardens. Előszó: Catherine Childs Paterson, 1924, reprint London 1966. Fig. 117.

29 Medieval Gardens. Előszó: Catherine Childs Paterson, 1924, reprint London 1966. Fig. 109.

30 Antwerpen, Musée Royal des Beaux-Arts. Képnek ismert egy korabeli rajz- (Berlin, Kupferschichtkabinet), és egy XV. század közepéről való festmény másolata (Berlin, Staatliche Museen), amelyekben szintén szerepel a kút. (Giorgio T. Faggini – Végh János: Van Eyck. Corvina, Budapest 1992. 96-97.)

31 Párizs, MS Arsenal 5072, f71v. (John Harvey: Medieval Gardens. B. T. Batsford Ltd London 1981. VII. B. tábla.

7. Kút egy 1435-ös *Speculum Humanis Salvationis* kiadás *Hortus Conclusus* metszetén (Catherine Childs Paterson nyomán)

tagozat zárja le.³² A Grimani breviárium *Hortus Conclusus* miniatúráján a négykaréjos kúttárból csavart pillér magasodik fel. Amelynek felső részét a vízköpők felett baldachin koronázza, és középen egy gömb zárja le.³³ Hasonló gömbös lezárású tálas kutat ábrázol Crescenzi: *Il libro della agricultura* című művének 1495-ös, velencei kiadásában megjelent, kertet ábrázoló metszet.³⁴ Itt azonban a pillér tetején elhelyezkedő gömbből nyúlanak ki a vízköpőcsövek. I. Miksa császár *Weiss Kunig*-jének keretet ábrázoló metszetén látható kút már reneszánsz stílusú. Puttós delfines talpzata felett nyolckaréjos tál és puttókkal díszített összetett formájú vízköpő-pillér emelkedik ki.³⁵ Ennek a reneszánsz típusú tálas kútnak legépebben fennmaradt XV.

32 *Medieval Gardens*. Előszó: Catherine Childs Paterson, 1924, reprint London 1966. Fig. 88.

33 *Velence, Biblioteca Marciana. Maria Adriana Giusti: Giardino mistico e claustrale. In: Giardini Medici, Giardini di palazzo e villa nella Firenze del Quattrocento.* Szerk: Cristina Acidini Luchinat. Federico Motta Editore, Milano 1996. 90-119. 108.

34 *Jardins du moyen age. Centre de L'Enluminature et L'Image Médiévale Abbaye de Noirlac.* 39.

35 *Medieval Gardens*. Előszó: Catherine Childs Paterson, 1924, reprint London 1966. Fig. 123.

századi emléke a firenzei Palazzo Pitti lépcsőházában felállított kút.³⁶

Az ábrázolások arra vallanak, hogy a fiálés-tálás kúttípus a XV-XVI. században a kertek jellegzetes díszje volt. A visegrádi kút jelentőségét az adja, hogy az egykor igencsak elterjedt gótikus kerti díszkutat egyetlen előkerült és rekonstruálható példányra.

A kút keletkezése és műhelye

A visegrádi kerti kút alapozásában használt téglák mérete megegyezik a királyi palota Zsigmond-kori tégláinak méretével. A kút ellátását minden bizonnyal csak a palota vízvezetéke biztosíthatta, bár a kút és a vízvezeték közvetlen összeköttetése elpusztult. A palota vízvezetéke a Zsigmond-kor első felében, a XIV. század utolsó negyedében, vagy a XV. század első éveiben épülhetett ki,³⁷ így ez a kút készítésének a post quem dátuma. A visegrádi kerti kút XIV. század végi datálása mellett szól az is, hogy a tálja azonos profilú, csak méretében különböző megoldása a palota struccos falikút szintén vörösmárvány táljával.

A kerti kút régóta ismert fiálélábazatát Marosi Ernő „technikai és formai tekintetben” egy székesfehérvári síremléssel kapcsolta össze, esetleg mesterazonosságot is feltételezve³⁸. A rokonság bizonyos tekintetben valóban fennál. A fehérvári síremlék fiáléi is a visegrádi kúthoz hasonló, pálcátagos profilúak, és a sírbaldachin sarokpilléreinek övpárkánya alatt a fiálétörzsek profiljának lezárása is csaknem azonos megoldású a visegrádi kút alsó fiáléjának a vízköpő alatti lezárásával. A fehérvári pillérek és a visegrádi kút csapolási technikája is rokonítható: mindkettőnél a nagyobb csapok mellett a kiálló tagozatokat kisebb csapokkal is megerősítették, bár a visegrádi kút esetében nem is volt más lehetőség a fiálé biztonságos rögzítésére, a ta-

36 A reneszánsz kúttípusról bővebben: Buzás Gergely: *Giovanni Dalmata Herkules-kútja a visegrádi királyi palotában.* Budapest-Visegrád 2001. 65-66.

37 A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete. *Visegrád Régészeti Monográfiái 1.* Szerk.: Buzás Gergely, Visegrád 1994. 117.

38 Marosi Ernő - Tóth Melinda - Varga Livia (szerk.): *Művészet I. Lajos király korában 1342-1382, katalógus, Székesfehérvár 1982., 228. o. kat. 120., 36. tábla.*

gozat közepén lévő vízvezetékcső, és a fiálának két félből való összeillesztése miatt. A rokonság azonban éppen a legjellemzőbb részleten: a lábazatokon nem mutatható ki. A fehérvári síremlék fennmaradt tumbaoldallap-lábazatán a pálcacatagok nem egyszerű homorlatos, hanem körte, homorlat, pálcá profílról indulnak és az igen alacsony kannelúrozott bázis alatt egy szélesebb sokszögű alsó bázisszint is helyet kapott, ami Visegrádon hiányzik. A székesfehérvári síremlék, bár semmiképpen sem azonosítható I. Lajos síremlékével, de szoros műhelyösszefüggésben áll I. Lajos király 1370-es években emelt székesfehérvári Szt. Katalin kápolnájával. A síremlék és a kápolna esetében egy francia és középső rajna-vidéki stílár kapcsolatokkal rendelkező műhelyt feltételezhetünk.³⁹ Ha mesterazonosságot nem is, de a vörösmárvány faragó műhely összefüggését esetleg valóban gyaníthatunk az egymástól talán csak egy-két évtizednyi távolságban készült emlék között.

Feltűnő azonban, hogy a kúttal kivételével a kerti kút formái nem mutatnak rokonságot a többi Zsigmond-kori visegrádi kúttal. Úgy a lábazati formák, mint az alsó fiálé lezárásának megoldása vagy a vízköpöréteg jellegzetességei ismeretlenek a többi kútnál. Csak arra gondolhatunk, hogy a kúttalak hasonlósága a felhasznált anyaggal: a vörösmárvánnyal függ össze. Azaz a vörösmárvány megmunkálását egy önálló műhely végezte, amely bedolgozott a többi kút vörösmárvány részleteinek kifaragásában is, de nem volt azonos az azok tufafaragványait készítő kőfaragókkal. A kerti kút viszont ez a műhely önállóan faragta ki. A műhelyek különbségére utal az is, hogy más lábméreteket alkalmaztak: a kerti kút esetében a 31,26 cm-es magyar királyi lábat, míg a struccos kútnál az ennél valamivel kisebb 30,86 cm-es értéket.⁴⁰ A többi visegrádi kút esetében kimutatható cseh

Parler-műhelyhez kötődő stílár hatás⁴¹ sem érzékelhető a kerti kút esetében.

*

E tanulmány nyomtatásban való megjelenése óta egy numizmatikai felfedezés nyomán a visegrádi palota építéstörténetének új kronológiáját kellett felállítani. Ennek következtében bebizonyosodott, hogy az az építési periódus, amelyhez a palota kútjai, többek között a kerti kút is köthető, nem a XIV. század utolsó negyedére, hanem az 1350-es évek második és az 1360-as évek első felére tehető.⁴² Ez a keltezés befolyásolja e tanulmány utolsó fejezetében tárgyalt művészettörténeti értékelést is hiszen így a visegrádi kerti kút nem későbbi, hanem korábbi a székesfehérvári síremlékeknél

39 Biczó Piroska – Buzás Gergely: Baldachinos síremlék a székesfehérvári bazilika északi mellékhajójában. in: Magyar királyi és főrendi síremlékek. Gótikus baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon. Szerk.: Deák Zoltán Budapest 2004. 36-45.

40 Szakál Ernő: Mátyás király oroszlanos díszkútjának rekonstrukciója. Művészettörténeti Értesítő VIII. 1959. 239-250. 7. jegyzet.

41 Marosi Ernő: Kútházak kút. in: Művészet I. Lajos király korában 1342-1382. Katalógus Szerk.: Marosi Ernő – Tóth Melinda – Varga Livia, Székesfehérvár 1983. 225-226.

42 Buzás Gergely – Orosz Krisztina: A visegrádi királyi palota. Budapest, 2010. 26-27.